

SPOŁECZEŃSTWO OTWARTE, SPOŁECZEŃSTWO ZAMKNIĘTE

Eseje i szkice

pod redakcją
Beaty Polanowskiej-Sygulskiej

**KSIĘGARNIA
AKADEMICKA**

**Spoleczeństwo otwarte,
spoleczeństwo zamknięte**

Eseje i szkice

**Spoleczeństwo otwarte,
spoleczeństwo zamknięte**

Eseje i szkice

**pod redakcją
Beaty Polanowskiej-Sygulskiej**

Kraków

© Copyright by individual authors, 2020

Recenzent

Prof. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Irena Gubernat

Projekt okładki

Jerzy Kałucki

Projekt okładki oparty na tzw. ciągu Fibonacciego

ISBN 978-83-8138-126-0 [druk]

ISBN 978-83-8138-359-2 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383592>

Publikacja dofinansowana przez Katedrę Teorii Prawa,
Wydział Prawa i Administracji UJ

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

<https://akademicka.pl/>

pamięci Profesora Jerzego Szackiego

SPIS TREŚCI

Autorzy	9
Podziękowania	11
Beata Polanowska-Sygulska	
Przedmowa	13
WOKÓŁ SPOŁECZEŃSTWA OTWARTEGO.....	21
Rozdział 1	
Krzysztof Sielski	
Idea społeczeństwa otwartego. Popper – Bauman – Kołakowski	23
Rozdział 2	
Krzysztof Sielski	
Czy społeczeństwa doby płynnej nowoczesności są otwarte?.....	49
Rozdział 3	
Łukasz Necio	
Wolność pod rządami prawa na gruncie doktryny społeczno-ekonomicznej Friedricha von Hayeka.....	69
Rozdział 4	
Łukasz Necio	
Friedrich August von Hayek i kowboje.....	93
Rozdział 5	
Wojciech Ciszewski	
Bezstronny czy stronniczy? Pytanie o charakter współczesnego liberalizmu	113

Rozdział 6	
Wojciech Ciszewski	
Rozdział Kościoła od państwa w neutralnej światopoglądowo demokracji	139

**W STRONĘ SPOŁECZEŃSTWA
ZAMKNIĘTEGO 173**

Rozdział 7	
Beata Polanowska-Sygulska	
<i>Unde malum?</i> John Gray i prawda o złu	175

Rozdział 8	
Beata Polanowska-Sygulska	
Uwagi o manipulowaniu znaczeniami słów	199

Rozdział 9	
Beata Polanowska-Sygulska	
Wokół spiskowej teorii społeczeństwa	227

ANEKS 297

Świat jest kolejną nieprzewidywalnych przypadków. Z Leszkiem Kołakowskim rozmawia Beata Polanowska-Sygulska	299

Moralność nie jest receptą na życie szczęśliwe i bez kłopotów. Z Zygmuntem Baumanem i Aleksandrą Jasińską-Kanią rozmawia Krzysztof Sielski	315

Beata Polanowska-Sygulska	
Historia pewnej przedmowy. Na marginesie chińskiego tłumaczenia <i>Unfinished Dialogue</i>	333

Bibliografia	347

Nota edytorska	357

Wykaz nazwisk	359

AUTORZY

Wojciech Ciszewski, dr hab. nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Teorii Prawa, Wydział Prawa i Administracji UJ, a także doktorant w Instytucie Filozofii, Wydział Filozoficzny UJ. Autor monografii *Zasada neutralności światopoglądowej państwa* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2019) oraz *Rozum i demokracja. Wprowadzenie do koncepcji rozumu publicznego Johna Rawlsa* (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020). Publikował między innymi w: „American Journal of Bioethics”, „Państwie i Prawie”, „Forum Prawniczym”, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” oraz w „Ruchu Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”. Laureat konkursów o granty Narodowego Centrum Nauki „Preludium” oraz Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Jest członkiem redakcji czasopisma popularnonaukowego „Filozofia w Praktyce”.

Łukasz Necio, dr nauk prawnych. Stopień naukowy uzyskał na Wydziale Prawa i Administracji UJ w 2019 roku na podstawie rozprawy „Filozofia prawa Friedricha Augusta von Hayeka”. Laureat konkursu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Diamantowy Grant”. Publikował na łamach czasopisma „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” oraz w monografiach zbiorowych z serii *Prace Koła Naukowego Historii Doktryn Wydziału Prawa i Administracji UJ*.

Beata Polanowska-Sygulska, prof. dr hab. nauk prawnych, profesor w Katedrze Teorii Prawa, Wydział Prawa i Administracji UJ. Opublikowała między innymi: monografię *Filozofia wolności Isaiaha Berlina* (Znak, Kraków 1998), *Pluralizm wartości i jego implikacje w filozofii prawa* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2008), *Rozmowy z oksfordzkimi filozofami* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2011), *Między filozofią polityczną a filozofią prawa* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2012), *John Gray i krytyka liberalnego legalizmu* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2017), a także

wspólnie z Isaiahem Berlinem *Unfinished Dialogue* (Prometheus Books, Amherst, New York 2006), chiński przekład: 未完成的对话 tłum. Yang Deyou (Yilin Press, Nanjing 2014). Publikowała między innymi w: „Political Studies”, „The European Legacy”, „Salmagundi”, „Twentieth-Century Literary Criticism”, „Oxford Magazine”, „Analyse & Kritik”, „Reports on Philosophy”, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, „Państwie i Prawie”, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”, „Ruchu Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”, „Przeglądzie Politycznym” oraz w kwartalniku „Studia Philosophica Wratislaviensia”.

Krzysztof Sielski, dr nauk prawnych, adiunkt w Zakładzie Historii, Filozofii i Teorii Prawa, Wydział Prawa i Nauk Społecznych UJK w Kielcach. Autor monografii *Społeczeństwo otwarte na wartości. Propozycja modyfikacji teorii społecznej Karla Poppera w duchu pluralizmu etycznego Isaiaha Berlina* (Księgarnia Akademicka, Kraków 2014), kilkunastu rozdziałów w monografiach i artykułów naukowych w czasopismach (publikował m.in. w „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”, „Współczesnym Prawie”, „Studiach i Materiałach. Miscellanea Oeconomicae” i „Krakowskim Przeglądzie Notarialnym”). Redaktor monografii naukowych: *Slusznosc w prawie. Teoria i praktyka* (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017) oraz *Prawo i wartości. Relacja – funkcje – oddziaływanie* (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019). Laureat konkursu o grant Narodowego Centrum Nauki „Preludium”. Wykładał na uniwersytetach w Albanii, Chinach, Chorwacji i Urugwaju. Wpisany na listę adwokatów w Krakowie.

PODZIĘKOWANIA

W imieniu wszystkich współautorów wyrażam serdeczne podziękowania kierownikowi Katedry Teorii Prawa UJ Profesorowi Krzysztofowi Pleszce za życzliwe wsparcie dla prowadzonych przez nas badań, które umożliwiło wydanie niniejszej pozycji. Gorąco dziękujemy Profesorowi Jerzemu Kałuckiemu za szczodry dar, jakim jest projekt okładki, przygotowany specjalnie dla naszej książki. Jesteśmy bardzo wdzięczni Profesorowi Tomaszowi Gizbertowi-Studnickiemu za przygotowanie recenzji wydawniczej. Dziękujemy Redakcjom czasopism, w których ukazały się pierwotne wersje kilku spośród współtworzących niniejszy wybór artykułów i esejów, za wyrażenie zgody na ich przedruk¹. We własnym imieniu kieruję także wyrazy wielkiej wdzięczności do Profesora Andrzeja Grabowskiego za cenną dla mnie dyskusję nad wypaczeniem znaczeń słów oraz do Profesorów Zbigniewa Cwiąkałskiego i Piotra Kardasa za rozmowy na temat prawnokarnych regulacji przestępstw pedofilskich.

Naszą książkę dedykujemy, na moją prośbę, pamięci Profesora Jerzego Szackiego. Panie Profesorze, gdyby nie Pana zachęta i wsparcie sprzed lat, nie powstałaby żadna z moich prac i nie zostałabym niczyją promotorką. Zawsze będę Panu wdzięczna. W miarę swoich możliwości staram się przekazywać to, czego się od Pana nauczyłam, naszym następcom.

Beata Polanowska-Sygułska

¹ Ich wykaz, wraz z pełną informacją bibliograficzną, znajduje się w „Nocie edytorskiej” na s. 355.

Beata Polanowska-Sygulska

PRZEDMOWA

Na przygotowany przez nas wybór esejów i szkiców złożyły się zarówno teksty, które pojawią się w druku po raz pierwszy, jak i kilka artykułów opublikowanych już wcześniej. Do niniejszego projektu zaprosiłam moich trzech byłych doktorantów, którzy obecnie są już doktorami, a Wojciech Ciszewski właśnie uzyskał stopień doktora habilitowanego. Wszyscy ukończyli Wydział Prawa i Administracji UJ i są laureatami rozmaitych grantów („Preludium” NCN, „Diamentowego Grantu” oraz grantu ministerialnego w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki”; Wojciech Ciszewski dwóch spośród nich).

Nasze poszukiwania zawsze miały związek z tradycją liberalną. Krzysztof Sielski napisał pracę nawiązującą do filozofii społecznej Karla Poppera i do pluralizmu wartości Isaiaha Berlina, Wojciech Ciszewski włączył się swoją dysertacją w światową dyskusję nad ideą rozumu publicznego u Johna Rawlsa, zaś Łukasz Necio zbadał filozoficznoprawną warstwę doktryny społeczno-ekonomicznej Friedricha von Hayeka. Wszystkie rozprawy bądź już zostały opublikowane, bądź są w trakcie procesu wydawniczego¹. Moja napisana kilka dekad temu praca doktor-

¹ K. Sielski, *Spółczesność otwarte na wartości. Propozycja modyfikacji teorii społecznej Karla Poppera w duchu pluralizmu etycznego Isaiaha Berlina*, Kraków 2014; W. Ciszewski, *Rozum i demokracja*.

ska była poświęcona idei wolności Isaiaha Berlina. W późniejszych latach zajmowałam się między innymi refleksją etyczną Josepha Raza oraz trudną do zaklasyfikowania myślą polityczną Johna Graya². Wszystkie te studia sytuowały się w obrębie szeroko rozumianej myśli liberalnej, a także jej krytyki.

Książka, którą ośmielamy się przedłożyć Czytelnikom, jest zapisem prowadzonych przez nas dalszych poszukiwań. Teksty młodszych Kolegów są po części kontynuacją, a po części rozwinięciem ich dotychczasowych dociekań. Stąd układają się w pewną całość, sygnalizującą dalsze zainteresowanie absorbującą ich problematyką. Ja pozwoliłam sobie „skręcić” w odmiennym kierunku, nie wyrzekając się wszakże liberalnej perspektywy. Zanotowana w ostatnich latach fala antyliberalnego, populistycznego nacjonalizmu, której towarzyszy ogólnostawowy regres demokracji, a w szczególności wpisująca się w tę tendencję sekwencja wydarzeń w kraju sprawiły, że odczułam potrzebę ponownego zmierzenia się ze starymi demonami. Mam bowiem niepokojące uczucie *déjà vu*; pewne zjawiska polityczne i społeczne, o których miałam nadzieję już zapomnieć, znów dają o sobie znać. Wróciły także związane z nimi negatywne emocje. Powrót nachalnej propagandy, wszechobecnego kłamstwa i cynizmu jest o tyle dotkliwszy, że w przeciwieństwie do wcześniejszego wcielenia tychże fenomenów dziś ich źródło znajduje się wewnątrz kraju. Jeśli jednak – jak w minionej epoce – wspomniane zjawiska są wywoływane i sterowane z zewnątrz, to tylko w ograniczonym zakresie. Z tych wszystkich

Wprowadzenie do koncepcji rozumu publicznego Johna Rawlsa, Kraków 2020; Ł. Necio, *Filozofia prawa Friedricha Augusta von Hayeka*, Kraków 2020.

² Zob. m.in. B. Polanowska-Sygulska, *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998; I. Berlin, B. Polanowska-Sygulska, *Unfinished Dialogue*, Amherst 2006; B. Polanowska-Sygulska, *Pluralizm wartości i jego implikacje w filozofii prawa*, Kraków 2008; eadem, *Rozmowy z oksfordzkimi filozofami*, Kraków 2011; eadem, *John Gray i krytyka liberalnego legalizmu*, Kraków 2017.

względów pozwoliłam sobie na eseistyczno-emocjonalny ton, który w publikacjach o charakterze naukowym jest raczej rzadko spotykany. W aktualnych okolicznościach trudno mi jednak było zachować w pełni zdystansowaną postawę.

Różnice merytoryczne między wkładem młodszych Kolegów i moim, a także odmienny ton naszych tekstów nasunęły nam pomysł wyodrębnienia w powstającej książce dwóch części. Pierwsza z nich w przeważającej mierze odnosi się do zagadnień związanych z funkcjonowaniem wolnych, demokratycznych społeczeństw, zaś druga – mojego autorstwa – traktuje o problemach, wobec których stają obywatele państw dyktatorskich bądź krajów osuwających się w autorytaryzm plebiscytarny.

Taka wizja całości nieomal automatycznie przywodzi na myśl Popperowskie odróżnienie społeczeństw zamkniętych od otwartych. Filozof scharakteryzował je następująco. Społeczeństwo zamknięte kojarzy się z plemieniem bądź stadem. Funkcjonują w nim niepodlegające krytyce instytucje plemienne, zaś jego członkowie zajmują ściśle określone miejsca w statycznej strukturze społecznej. Życie w takiej wspólnoty jest sztywno regulowane przez rozmaite tabu, które nie pozwalają na wiele dowolności. Natomiast w społeczeństwie otwartym jednostka może podejmować osobiste decyzje i dążyć do zmiany swej pozycji społecznej. Codziennosc stawia ją przed licznymi wyborami. Żyjący w nowoczesnym społeczeństwie otwartym ludzie wchodzi z sobą nade wszystko w relacje abstrakcyjne, takie jak wymiana czy współpraca. Tym samym wielu z nich wiecie wyizolowany, samotny żywot, w którym ich potrzeby społeczne pozostają niezaspokojone. Wielowiekowy mechanizm wyłaniania się społeczeństwa otwartego, w jaki wprzęgnięta jest ludzkość, to głęboki, dolegliwy proces przemian, skutkujący utratą poczucia bezpieczeństwa i nieuniknionym cierpieniem. W efekcie podejmowane są próby odwrócenia kierunku dokonujących się przeobrażeń i powrotu do zamkniętej wspólnoty. Zdaniem Poppera nazizm i komunizm były przejawami wspomnianej wyżej tendencji, którą filozof określił mianem „nowej szczepowości”.

Zdecydowaliśmy się uczynić Popperowskie odróżnienie kategorii społeczeństwa otwartego od zamkniętego osią konstrukcyjną naszej książki z trzech powodów. Po pierwsze, spaja ono dwie grupy włączonych do niej esejów w jedną całość. Po drugie, myśl Poppera była istotną inspiracją dla dwójga spośród naszej czwórki – Krzysztofa Sielskiego, a także dla mnie. Po trzecie wreszcie, i ten ostatni powód jest bodaj najważniejszy, Popperowska typologia, pomimo jej niedookreślenia i formalizmu, jawi się dziś jako zdumiewająco wręcz aktualna, a tym samym nad wyraz przydatna. Tradycyjne kategorie, pozwalające na umiejscowienie danego stanowiska na politycznym spektrum, nie przystają już do rzeczywistości. Pojęcia „prawicy” czy „lewicy” nie mają adekwatnego odniesienia do współczesnych opcji z uwagi na fakt, że te ostatnie noszą znamiona obu niegdysiejszych opozycji. W dobie szerzącego się populizmu, którym dotknięte są nieomal wszystkie programy polityczne, główną linię podziału między nimi wytycza ich otwartość bądź zamknięcie na różnorodność, zmianę i rozwój. Można zaryzykować tezę, że współczesność tchnęła nowe życie w Popperowskie, wyodrębnione ponad siedem dekad temu kategorie.

Pierwszą część niniejszej książki otwierają dwa artykuły Krzysztofa Sielskiego, poświęcone idei społeczeństwa otwartego. Oba konstytuują krytykę Popperowskiej wizji, eksponując jej naiwność, nadmierny optymizm i wpisaną w nią bezrefleksyjną wiarę w postęp. W pierwszym z zamieszczonych tekstów Sielski odsłania słabe punkty idei Poppera, konfrontując ją z przemyśleniami Zygmunta Baumana i Leszka Kołakowskiego. W drugim artykule autor dokonuje nieco przewrotnego zabiegu zestawienia ze sobą Popperowskiej teorii społeczeństwa otwartego i Baumanowskiej koncepcji płynnej nowoczesności. Powyższa analiza prowadzi Sielskiego do bardzo interesujących wniosków. Po pierwsze, mimo głębokich różnic między stanowiskami obu myślicieli, posługują się oni podobną siatką pojęciową. Po drugie, wbrew wszelkim oczekiwaniom, wizja płynnej nowoczesności harmonijnie współbrzmi z ideą społeczeństw

otwartych. Tym samym socjologiczna analiza współczesności Baumana oferuje mocny argument za aktualnością koncepcji Poppera. Powyższa korespondencja nie przekłada się jednak na wymowę obu wizji – podczas gdy filozofia polityczna Poppera ma jednoznacznie optymistyczny wydźwięk, socjologiczne analizy Baumana konstytuują w przeważającej mierze krytyczny obraz współczesności. Kolejne dwa artykuły autorstwa Łukasza Necio dotyczą idei rządów prawa w myśli Friedricha von Hayeka. Wkład Necia, jako jedynego spośród młodych współautorów, nawiązuje wprost do jego pracy doktorskiej. Stało się tak na moją wyraźną prośbę. Problematyka *Rule of Law* jest dziś na tyle ważka i aktualna, że rezygnacja z poczynienia użytku ze zdobytej przez wspomnianego autora dogłębnej wiedzy na ten temat byłaby równoznaczna ze swego rodzaju marnotrawstwem. W pierwszym z zamieszczonych artykułów, przygotowanym z myślą o niniejszej książce, Necio prezentuje dokonaną przez siebie rekonstrukcję doktryny wolności pod rządami prawa Hayeka. Drugi tekst powstał niejako na marginesie prowadzonych przez młodego badacza poszukiwań. Otóż natknął się on na oryginalne studium amerykańskiego autora Andrewa P. Morrissa, który podjął próbę zinterpretowania w kategoriach Hayekowskiej idei porządku spontanicznego zrodzonych w XIX wieku na zachodzie USA pozapaństwowych porządków prawnych. Do samorzutnego wyłonienia się owych instytucji prawnych doszło, zdaniem amerykańskiego badacza, w środowisku hodowców bydła, w społeczności kalifornijskich poszukiwaczy złota oraz w kręgu samozwańczych straży obywatelskich. Necio przeprowadził wnikliwą analizę i krytykę argumentacji amerykańskiego hayekisty, kwestionując dokonane przez niego ustalenia interpretacyjne. Ostatni blok artykułów, współtworzących pierwszą część książki, jest poświęcony problematyce bezstronności i neutralności światopoglądowej. Jego autor, Wojciech Ciszewski, w pierwszym z napisanych do niniejszej książki tekstów poszukuje odpowiedzi na pytanie o bezstronność współczesnego liberalizmu względem koncepcji dobrego życia, z uwagi nie tylko

na respektowanie przez wybrane doktryny zasady neutralności, lecz także na sposób uprawiania filozofii politycznej przez ich twórców. Przedmiotem swych wnikliwych dociekań autor czyni teorie sformułowane przez Johna Rawlsa, Josepha Raza, Davida Millera i Ronalda Dworkina. W wyniku przeprowadzonych analiz Ciszewski dochodzi do wniosku, że koncepcja Rawlsa zachowuje bezstronność w obu wymienionych aspektach, teorie Raza i Millera mają na całej linii charakter stronniczy, zaś doktryna Dworkina reprezentuje stanowisko mieszane, łączące w sobie antyperfekcjonizm z rozległością. W drugim ze swych artykułów Ciszewski bierze na warsztat relacje między trzema zasadami: neutralności światopoglądowej, rozdziału Kościoła od państwa oraz świeckości państwa. W ramach rozważań nad zasadą rozdziału autor dokonuje analizy powiązań instytucjonalnych między państwem i organizacjami religijnymi, by następnie zaproponować typologię modeli relacji państwo–Kościoł. Przeprowadzone dociekania Ciszewski wieńczy autorską interpretacją zasady rozdziału, konfrontując ją z zasadą (miękkiej) neutralności światopoglądowej.

Drugą część książki – mojego autorstwa – otwiera rozdział poświęcony fenomenowi zła w myśli Johna Graya. W trakcie pracy nad monografią *John Gray i krytyka liberalnego legalizmu* (2017) natknęłam się na ważny esej brytyjskiego filozofa, traktujący o problemie zła. Dał mi on na tyle do myślenia, że podjęłam ten temat w odrębnym tekście, którego materia nie weszła do wspomnianej książki. W kolejnym rozdziale badam zjawisko wypaczania znaczeń słów, które niemal z reguły towarzyszy formowaniu się systemu autorytarnego. Impulsem do podjęcia studiów nad tym fenomenem była wypowiedź pewnego polskiego europośła na temat pedofilii w Kościele. Wreszcie ostatni rozdział mojego autorstwa traktuje o spiskowej teorii społeczeństwa. Zajęłam się tym tematem w związku z narodzinami w kraju tak zwanej religii smoleńskiej. Wpływ mitu smoleńskiego na świadomość polityczną znacznej części Polaków okazał się tak przemożny, że problematyka teorii konspiracyjnej niejako narzu-

ciła mi się sama. Jej nieustającą aktualność unaocznily mnożące się w ostatnich miesiącach liczne spekulacje na temat przyczyn światowej pandemii, noszące znamiona spiskowego postrzegania rzeczywistości. W obszernym eseju, powstałym z myślą o współautorskiej książce, zbadalam kolejno Popperowską krytykę teorii spiskowych, polemikę z poglądami filozofa na tenże temat, wątek teorii konspiracyjnej w historii idei oraz źródła tego szczególnego sposobu myślenia. Na zakończenie podjęłam rozważania nad syndromem społecznej paranoi.

Do niniejszej pozycji zdecydowaliśmy się dołączyć Aneks, na który złożyły się dwa wywiady (z Leszkiem Kołakowskim i Zygmuntem Baumanem) oraz moje wspomnienie dotyczące niecodziennej przygody, jaką była współpraca z chińskim tłumaczem mojej współautorskiej z Isaiahem Berlinem książki *Unfinished Dialogue*.

Zamiar wydania wspólnej publikacji powzięliśmy już jakiś czas temu. Te spośród włączonych do niniejszej książki tekstów, które powstały najwcześniej, zostały opublikowane w kilku czasopiśmie (szczegółowe dane bibliograficzne podajemy w „Nocie edytorskiej”). Nasze najnowsze prace pojawiają się w druku po raz pierwszy. Dotyczy to artykułów: *Wolność pod rządami prawa na gruncie doktryny społeczno-ekonomicznej Friedricha von Hayeka* (Łukasz Necio), *Bezstronny czy stronniczy? Pytanie o charakter współczesnego liberalizmu* (Wojciech Ciszewski), *Rozdział Kościoła od państwa w neutralnej światopoglądowo demokracji* (Wojciech Ciszewski) oraz mojego obszernego studium *Wokół spiskowej teorii społeczeństwa*. Przeprowadzony przez Krzysztofa Sielskiego wywiad z Zygmuntem Baumanem i towarzyszącą mu Aleksandrą Jasińską-Kanią *Moralność nie jest receptą na życie szczęśliwe i bez kłopotów* zostaje udostępniony polskiemu Czytelnikowi również po raz pierwszy.

Na koniec pragnę serdecznie podziękować moim trzem współautorom za wzięcie udziału w przygotowaniu manuskryptu niniejszej książki. Fakt, że miałam okazję towarzyszyć im w roli promotorki w trakcie narodzin ich prac doktorskich, poczytuję

za swój przywilej. To była wielka radość obserwować, jak znajdują odpowiedzi na postawione sobie pytania i jak obiecująco się rozwijają jako młodzi uczeni. Nie ukrywam, że z moją rolą wiązały się także odpowiedzialność i pewien nakład pracy, niemniej poczyniłam go z satysfakcją i z głęboką świadomością sensowności realizowanych zobowiązań. Pozostaje mi tylko wyrazić nadzieję, że młodszy Koledzy będą bez przeszkód kontynuować swoje poszukiwania w obszarze, który ich najbardziej interesuje. A także, że ich własne, oby krótkotrwałe, doświadczenie nie skłoni ich – tak jak mnie – do podjęcia refleksji nad kategorią społeczeństwa zamkniętego.

BIBLIOGRAFIA

- Agassi J., *The Notion of the Modern Nation-State. Popper and Nationalism*, [w:] *Popper's Open Society After Fifty Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*, eds. I. Jarvie, S. Pralong, London–New York 2003.
- Ahdar R., Leigh I., *Religious Freedom in the Liberal State*, Oxford 2006.
- Andrew Ch., Gordijewski O., *KGB*, tłum. R. Brzeski, Warszawa 1997.
- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, tłum. A. Szostkiewicz, Kraków 2010.
- Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, tłum. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2012.
- Audi R., *Democratic Authority and the Separation of Church and State*, Oxford 2011, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199796083.001.0001>.
- Bader V., *Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity*, Amsterdam 2007, <https://doi.org/10.5117/9789053569993>.
- Barruel A. de, *Historia jakobinizmu wyjęta z dzieł xiędza Barruel*, t. 1-4, tłum. ks. K. Surowiecki, Berdyczów 1812.
- Barry B., *Justice as Impartiality*, Oxford 1995.
- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, tłum. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 2012.
- Bauman Z., *Nowoczesna obietnica wygody*, „Znak” 2012, nr 683, IV.
- Bauman Z., *Nowoczesność i Zagłada*, tłum. T. Kunz, Kraków 2009.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Kraków 2006.
- Bauman Z., *Sztuka życia*, tłum. T. Kunz, Kraków 2009.
- Bauman Z., *To nie jest dziennik*, tłum. M. Zawadzka, Kraków 2012.
- Bauman Z., Obirek S., *O Bogu i człowieku. Rozmowy*, Kraków 2013.
- Bauman Z., Tester K., *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, tłum. E. Krasieńska, Warszawa 2003.
- Berlin I., *Dwie koncepcje wolności*, [w:] I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, tłum. D. Grinberg, D. Lachowska, J. Łoziński, Warszawa 1994.

- Berlin I., *Jewish Slavery and Emancipation*, [w:] I. Berlin, *The Power of Ideas*, London 2000, polski przekład: *Żydzi – od zniewolenia do emancypacji*, tłum. J. Brzozowski, „Znak” 1983, nr 339-340 (2-3), <https://doi.org/10.1515/9781400848843-017>.
- Berlin I., *Affirming. Letters 1975-1997*, ed. H. Hardy and M. Potter, London 2015.
- Berlin I., *Wstęp*, [w:] I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, Warszawa 1994.
- Berlin I., Polanowska-Sygułska B., *Unfinished Dialogue*, Amherst–New York 2006.
- Berlin I., Sorman G., *Nie wiemy, gdzie jest port, więc trzeba płynąć*, [w:] G. Sorman, *Prawdziwi myśliciele naszych czasów*, tłum. M. Miśzalski, Warszawa 1993.
- Bhargava R., *The Distinctiveness of Indian Secularism*, [w:] *Indian Political Thought. A Reader*, eds. A. Singh, S. Mohapatra, New York 2010.
- Browning Ch. R., *Fateful Months*, New York 1985.
- Brudney D., *On Noncoercive Establishment*, „Political Theory” Vol. 33, 2005, No. 6, <https://doi.org/10.1177/0090591705280371>
- Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011.
- Celador Angón Ó., *Legal Aspects of the Financing of Legal Groups in Spain*, „The Age of Human Rights Journal” Vol. 2, 2014.
- Chan J., *Legitimacy, Unanimity and Perfectionism*, „Philosophy and Public Affairs” Vol. 29, 2000, No. 1, <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2000.00005.x>.
- Chmielewski A., *Filozofia Poppera. Analiza krytyczna*, Wrocław 2003.
- Chmielewski A., *Krytyczny racjonalizm Karla Poppera post mortem*, [w:] A. Chmielewski, *Walc wiedeński i walec europejski oraz inne interwencje filozoficzno-polityczne*, Wrocław 2001.
- Chmielewski A., *Wprowadzenie do filozofii Karla R. Poppera. Wykłady dla studentów*, Wrocław 1991.
- Chmielewski A., *Życie po liberalizmie* [w:] A. Chmielewski, *Walc wiedeński i walec europejski oraz inne interwencje filozoficzno-polityczne*, Wrocław 2001.
- Chomsky N., *Towards a New Cold War. Essays on the Current Crisis and How We Got There*, London 1982, https://doi.org/10.1163/2468-1733_shafr_sim250030025.
- Ciszewski W., *Rozum i demokracja. Wprowadzenie do koncepcji rozumu publicznego Johna Rawlsa*, Kraków 2020.
- Ciszewski W., *Zasada neutralności światopoglądowej państwa*, Kraków 2019.
- Cohn N., *Warrant for Genocide. The Myth of the Jewish World-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, New York–Evanston 1967.

- Couto A., *Liberal Perfectionism. The Reasons That Goodness Gives*, Berlin 2014, <https://doi.org/10.1515/9783110336955>.
- Doe N., *Law and Religion in Europe. A Comparative Introduction*, Oxford 2011, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199604005.001.0001>.
- Dworkin R., *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*, Cambridge 2002.
- Franken L., *Liberal Neutrality and State Support for Religion*, Cham 2016, https://doi.org/10.1007/978-3-319-28944-1_8.
- Goszczyńska M., *Posłowie*, [w:] R. Girard, *Kozioł ofiarny*, tłum. M. Goszczyńska, Łódź 1987.
- Gray J., *Al Qaeda and What It Means to Be Modern*, London 2004, polski przekład: *Al Kaida i mit nowoczesności*, tłum. W. Madej, Warszawa 2006.
- Gray J., *Dwie twarze liberalizmu*, tłum. P. Rymarczyk, Warszawa 2001.
- Gray J., *Hayek on Liberty*, Oxford 1986.
- Gray J., *Heresies. Against Progress and Other Illusions*, London 2004.
- Gray J., *Prawda o zlu, które nigdy nie przemija*, „Przegląd Polityczny” 2014, nr 127-128.
- Gray J., *Straw Dogs. Thoughts on Humans and Other Animals*, London 2002.
- Gray J., *The Truth about Evil*, „The Guardian” 2014, 21 X, polski przekład: *Prawda o zlu, które nigdy nie przemija*, „Przegląd Polityczny” 2014, nr 127-128.
- Gray J., *Torture. A Modest Proposal*, [w:] J. Gray, *Heresies. Against Progress and Other Illusions*, London 2004, przedruk [w:] J. Gray, *Gray's Anatomy. Selected Writings*, London 2009, polski przekład: *Tortury. Skromna propozycja*, tłum. M. Szuster, „Res Publica Nowa” 2004, nr 4.
- Gray J., *Where Pluralists and Liberals Part Company*, [w:] *Pluralism. The Philosophy and Politics of Diversity*, eds. M. Baghramian, A. Ingram, London–New York 2000, <https://doi.org/10.4324/9781315824505-5>.
- Hasnas J., *Hayek, the Common Law, and Fluid Drive*, „New York University of Law & Liberty” 2004, No. 4.
- Hayek F. A. von, *Appendix*, [w:] F. A. von Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Chicago 1967, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321356.001.0001>.
- Hayek F. A. von, *Die Ursachen der ständigen Gefährdung der Freiheit*, [w:] F. A. von Hayek, *Gesammelte Schriften in deutscher Sprache. Abteilung A: Aufsätze, Bd. 5, Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Aufsätze zur Politischen Philosophie und Theorie*, Tübingen 2002.

- Hayek F. A. von, *Dlaczego nie jestem konserwatystą*, [w:] F. A. von Hayek, *Konstytucja wolności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2007.
- Hayek F. A. von, *Droga do zniewolenia*, tłum. K. Gurba [et al.], Kraków 2003.
- Hayek F. A. von, *Indywidualizm prawdziwy i fałszywy*, [w:] F. A. von Hayek, *Indywidualizm i porządek ekonomiczny*, tłum. G. Łuczkiwicz, Kraków 1998.
- Hayek F. A. von, *Konstytucja wolności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2007.
- Hayek F. A. von, *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 1: *Rules and Order*, London 1973, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321233.001.0001>.
- Hayek F. A. von, *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 3: *A Political Order of a Free People*, Chicago 1981, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321264.001.0001>.
- Hayek F. A. von, *New Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London 1978, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321288.001.0001>.
- Hayek F. A. von, *Wykorzystanie wiedzy w społeczeństwie*, [w:] F. A. von Hayek, *Indywidualizm i porządek ekonomiczny*, tłum. G. Łuczkiwicz, Kraków 1998.
- Hayek F. A. von, *Zgubna pycha rozumu. O błędach socjalizmu*, tłum. M. Kuniński, T. Kuniński, Kraków 2004.
- Hofstadter R., *The Paranoid Style in American Politics*, [w:] R. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, New York 1965.
- Huxley A., *Niewidomy w Ghazie*, tłum. M. Godlewska, Warszawa 1957.
- Isikoff M., Corn D., *Rosyjska ruletka. Jak Putin zhakował Amerykę i wygrał wybory za Donalda Trumpa*, Warszawa 2018.
- „Każdy z nas ma cały świat na głowie” – z Leszkiem Kołakowskim rozmawiają Andrzej Franaszek i Jarosław Makowski, „Tygodnik Powszechny. Apokryf” 2002, 18 X.
- Keeley B. L., *Of Conspiracy Theories*, „The Journal of Philosophy” Vol. 96, 1999, No. 3, <https://doi.org/10.2307/2564659>.
- Kohlberg L., *The Philosophy of Moral Development. Moral Stages and the Idea of Justice*, San Francisco, London 1981.
- Kohlberg L., *The Psychology of Moral Development. The Nature and Validity of Moral Stages*, San Francisco 1984.
- Kołakowski L., *Wychowanie do nienawiści, wychowanie do godności*, [w:] L. Kołakowski, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Kraków 2006.

- Kołodkowski L., *13 Bajek z Królestwa Lailonii dla dużych i małych. Cztery bajki o identyczności*, Warszawa 1995.
- Kołodkowski L., *Etyka bez kodeksu*, [w:] L. Kołodkowski, *Kultura i fetysze*, Warszawa 2000.
- Kołodkowski L., *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 1999.
- Kołodkowski L., *Pochwała niekonsekwencji*, [w:] L. Kołodkowski, *Nasza wesoła apokalipsa. Wybór najważniejszych esejów*, Kraków 2010.
- Kołodkowski L., *Samozatrucie otwartego społeczeństwa*, [w:] L. Kołodkowski, *Cywilizacja na ławie oskarżonych. Wybór najważniejszych esejów*, Warszawa 1990.
- Kołodkowski L., *Tezy o nadziei i beznadziejności*, [w:] L. Kołodkowski, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Kraków 2006.
- Kołodkowski L., *The Post-revolutionary Hangover*, „Journal of Democracy” Vol. 2, 1991, No. 3, <https://doi.org/10.1353/jod.1991.0031>.
- Kołodkowski L., *Wolność i wolności*, [w:] L. Kołodkowski, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Kraków 2006.
- Kołodkowski L., *Z lewa, z prawa*, [w:] L. Kołodkowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 1999.
- Kołodkowski L., Mentzel Z., *Czas ciekawy, czas niespokojny. Z Leszkiem Kołodkowskim rozmawia Zbigniew Mentzel*, t. 1, Kraków 2007, t. 2, Kraków 2008.
- Koppelman A., *Freedom of Church and the Authority of the State*, „Journal of Contemporary Legal Issues” Vol. 21, 2013.
- Kula M., *Spróbujmy wytłumaczyć sukcesy zła*, „Nowe Książki” 1992, nr 6.
- Kuniński M., *Własność i wolność*, [w:] M. Kuniński, *O cnotach, demokracji i liberalizmie rozumnym*, Kraków 2006.
- Laborde C., *Liberalism's Religion*, Cambridge 2017, <https://doi.org/10.4159/9780674981560>.
- Laborde C., *Political Liberalism and Religion. On Separation and Establishment*, „Journal of Political Philosophy” Vol. 21, 2013, No. 1, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2011.00404.x>.
- Laegaard S., *Unequal Recognition, Misrecognition and Injustice. The Case of Religious Minorities in Denmark*, „Ethnicities” Vol. 12, 2012, No. 2, <https://doi.org/10.1177/1468796811431273>.
- Laegaard S., *What's the Problem with Symbolic Religious Establishment? The Alienation and Symbolic Equality Accounts*, [w:] *Religion in Liberal Political Philosophy*, eds. C. Laborde, A. Bardon, Oxford 2017, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198794394.003.0009>.
- Laycock D., *Towards a General Theory of the Religion Clauses. The Case of Church Labor Relations and the Right to Church Autonomy*, „Columbia Law Review” Vol. 81, 1981, No. 7, <https://doi.org/10.2307/1122203>.
- Le Bon G., *Psychologia tłumy*, tłum. B. Kaprocki, Kęty 2004.

- Le Forestier R., *Les illuminés de Bavière et la Franc-Maçonnerie allemande*, Paris 1914.
- Legutko R., *On Postmodern Liberal Conservatism*, „Critical Review” 1994, No. 8, <https://doi.org/10.1080/08913819408443321>.
- Legutko R., *Raj przywrócony*, Kraków 2005.
- Legutko R., *Traktat o wolności*, Gdańsk 2007.
- Leoni B., *Freedom and The Law*, Los Angeles 1972.
- Lipset S. M., Raab E., *The Politics of Unreason. Right Wing Extremism in America, 1790-1970*, New York 1970.
- Maclure J., Taylor C., *Secularism and Freedom of Conscience*, Cambridge (MA) 2011, <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674062955>.
- Matczak M., *Rozdarte języki*, „Tygodnik Powszechny” 2018, 18 XI.
- Miller D., *On Nationality*, Oxford 1995.
- Miller D., *Państwo narodowe: umiarkowana obrona*, tłum. P. Rymarczyk, [w:] *Komunitarianie. Wybór tekstów*, wyb. P. Śpiewak, tłum. P. Rymarczyk, T. Szubka, Warszawa 2004.
- Modood T., *Multiculturalism*, Cambridge 2013.
- Modood T., *Multiculturalizing Secularism*, [w:] *The Oxford Handbook of Secularism*, eds. P. Zuckerman, J. R. Shook, Oxford 2017, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199988457.013.22>.
- Moore M., *The Ethics of Nationalism*, Oxford 2001, <https://doi.org/10.1093/0198297467.001.0001>.
- Morriss A. P., *Hayek & Cowboys. Customary Law in The American West*, „NYU Journal of Law & Liberty” Vol. 1, 2005.
- Mrożek S., *Spisek*, „Gazeta Wyborcza” 1997, 22 VI.
- Musierowicz M., *Feblik*, Łódź 2015.
- Necio Ł., *Filozofia prawa Friedricha Augusta von Hayeka*, Kraków 2020.
- Nielsen M. V., Kühle L., *Religion and State in Denmark. Exception Among Exceptions?*, „Nordic Journal of Religion and Society” Vol. 24, 2011, No. 2.
- Norris C., *Dekonstrukcja przeciw postmodernizmowi. Teoria krytyczna i prawo rozumu*, tłum. A. Przybysławski, Kraków 2001.
- Notturmo M. A., *Hayek and Popper. On Rationality, Economism, and Democracy*, London 2018.
- Notturmo M., *The Open Society and Its Enemies. Authority, Community, and Bureaucracy*, [w:]
- Nussbaum M., *Liberty of Conscience. In Defense of America's Tradition of Religious Equality*, New York 2008.
- Orwell G., *Rok 1984*, tłum. T. Mirkowicz, Warszawa 1988.
- Ossowska M., Kołakowski L., Kotarbiński T., *Opinia w sprawie pojęcia wiadomości*, [w:] L. Kołakowski, *Wśród znajomych. O różnych lu-*

- dziach – mądrych, zacnych, interesujących, i o tym, jak czasy swoje urabiali*, Kraków 2004.
- Parvin P., *Karl Popper*, London 2010.
- Parvin P., *Major Conservative and Libertarian Thinkers. Karl Popper*, London 2010, <https://doi.org/10.5040/9781501301551>.
- Patten A., *The Autonomy Argument for Liberal Nationalism*, „Nations and nationalism” Vol. 5, 1999, No. 1, <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.1999.00001.x>.
- Pigden Ch. R., *Popper Revisited or What Is Wrong of Conspiracy Theories?*, „Philosophy of the Social Sciences” Vol. 25, 1995, No. 1, <https://doi.org/10.1177/004839319502500101>.
- Pinker S., *The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined*, New York 2011.
- Pipes D., *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*, tłum. S. Kędziński, Warszawa 1998.
- Polanowska-Sygułska B., *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998.
- Polanowska-Sygułska B., *John Gray i krytyka liberalnego legalizmu*, Kraków 2017.
- Polanowska-Sygułska B., *Między filozofią polityczną a filozofią prawa*, Kraków 2012.
- Polanowska-Sygułska B., *Rozmowy z oksfordzkimi filozofami*, Kraków 2011.
- Polanowska-Sygułska B., *Unde malum? John Gray i prawda o złu*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” Vol. 11, 2016, z. 1.
- Popper K. R., *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London 1963, polski przekład: *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1999, <https://doi.org/10.4324/9780203538074>.
- Popper K. R., *Nieustanne poszukiwania*, tłum. A. Chmielewski, Kraków 1997.
- Popper K., *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, tłum. H. Krahelska, Warszawa 2006, t. 2, tłum. H. Krahelska, W. Jedlicki, Warszawa 2007.
- Popper K. R., *The Open Society and Its Enemies*, Vol. 2, London 1945, polski przekład: *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 2, tłum. H. Krahelska, Warszawa 1993, <https://doi.org/10.4324/9780203820377>.
- Popper K., *The Open Society and the Democratic State*, [w:] K. Popper, *After The Open Society. Selected Social and Political Writings*, London–New York 2011.
- Popper K. R., *The Poverty of Historicism*, London 1957, polski przekład: *Nędza historycyzmu*, tłum. S. Żarski, Warszawa 1989, <https://doi.org/10.4324/9780203538012>.

- Popper K., *The Theory of Democracy*, [w:] K. Popper, *All Life is Problem Solving*, London 2007, <https://doi.org/10.4324/9780203431900>.
- Popper K., *W poszukiwaniu lepszego świata. Wykłady i rozprawy z trzydziestu lat*, tłum. A. Malinowski, Warszawa 1997.
- Popper's Open Society After Fifty Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*, eds. I. Jarvie, S. Pralong, London–New York 2003, <https://doi.org/10.4324/9780203982877>.
- Prusak J. SJ, *Drapieżcy w sutannach*, „Tygodnik Powszechny” 2019, 2 VI.
- Quong J., *Liberalism Without Perfection*, Oxford 2011, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199594870.001.0001>.
- Rand A., *Źródło*, tłum. I. Michałowska-Gabrych, Poznań 2007.
- Rawls J., *Justice as Fairness. A Restatement*, Cambridge 2001.
- Rawls J., *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, Warszawa 1998.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 2009.
- Raz J., *The Morality of Freedom*, Oxford 1986, <https://doi.org/10.1093/0198248075.001.0001>.
- Raz J., *The Role of Well-Being*, „Philosophical Perspectives” Vol. 18, 2004, No. 1, <https://doi.org/10.1111/j.1520-8583.2004.00029.x>.
- Robins R. S., Post J. M., *Paranoja polityczna. Psychologia nienawiści*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 1999.
- Rogers B., *Gray Matter*, „Independent” 1995, 29 X.
- Rzeczkowski G., *Obcym alfabetem. Jak ludzie Kremla i PiS zagrali podstuchami*, Warszawa 2019.
- Sadurski W., *Neoliberalny system wartości politycznych*, Warszawa 1980.
- Sadurski W., *Paranoja jest gola*, „Gazeta Wyborcza” 2017, 4 I „Sen, w którym żyjemy” – z Leszkiem Kołakowskim rozmawia Marcin Fabjański, „Przekrój” 2006, 17 VIII.
- Shearmur J., *Hayek and After. Hayekian Liberalism as a Research Programme*, London–New York 1996, <https://doi.org/10.4324/9780203438343>.
- Shearmur J., *The Political Thought of Karl Popper*, London 1996, <https://doi.org/10.4324/9780203212820>.
- Sielski K., *Społeczeństwo otwarte na wartości. Propozycja modyfikacji teorii społecznej Karla Poppa w duchu pluralizmu etycznego Isaiaha Berlina*, Kraków 2014.
- Skyenner R., Cleese J., *Życ w rodzinie i przetrwać*, tłum. A. Dodziuk, Warszawa 1992.
- Skyenner R., Cleese J., *Życ w tym świecie i przetrwać*, tłum. A. Bartosiewicz, Warszawa 1994.
- Sorman G., *Prawdziwi myśliciele naszych czasów*, tłum. M. Miszański, Warszawa 1993.

- Soros G., *The Age of Fallibility. The Consequences of The War on Terror*, New York 2006.
- Stevenson Ch., *Ethics and Language*, New Haven 1994.
- Sugden R., *Normative Judgments and Spontaneous Order. The Contractarian Element in Hayek's thought*, „Constitutional Political Economy” Vol. 4, 1993, No. 3, <https://doi.org/10.1007/bf02393269>.
- Szacki J., *Kontrrewolucyjne paradoksy. Wizje świata francuskich antagonistów Wielkiej Rewolucji 1789-1815*, Warszawa 2012.
- Szumilewicz-Lachman I., *Przedmowa*, [w:] J. Watkins, *Nauka a sceptycyzm*, Warszawa 1989.
- Tacik P., *Socjologia Zygmunta Baumana*, Warszawa 2012.
- Tazbir J., *Protokoły mędrców Syjonu. Autentyk czy falsyfikat*, Warszawa 1992.
- The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique*, eds. M. H. Jacobsen, P. Poder, Aldershot 2008, <https://doi.org/10.4324/9781315552637>.
- Torfs R., *State and Church in Belgium*, [w:] *State and Church in the European Union*, ed. G. Robbers, Baden-Baden 2005, <https://doi.org/10.5771/9783845296265-11>.
- Turski M., *Jedenaste: Nie bądź obojętny*, „Gazeta Wyborcza” 2020, 29 I.
- Zański W., *Ewolucyjna filozofia prawa*, Warszawa 2009.
- Zdybel L., *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle analiz krytycznych i badań historycznych*, Lublin 2002.
- Zimbardo P., *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, tłum. A. Cybulko [et al.], Warszawa 2008.
- Życiński J., *Ślepe zaułki historii*, „Tygodnik Powszechny” 2006, 17 IX.

Strony internetowe

- [on-line] <http://tygodnik.onet.pl/33,0,63171,4,artykul.html>.
- Encyklopedia PWN*, [on-line:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/homoseksualizm;3912545.html>.
- Klich A., *Boimy się wolności, marzymy o wspólnocie*, [on-line:] <http://wyborcza.pl/magazyn/1,130290,13259382>.
- Kwaśniewski T., *Ignoranci i impotenci*, [on-line] http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127291,8683542,Ignoranci_i_impotenci.html.
- Mrożek S., *Na pełnym morzu*, 1961, s. 137-138, [on-line:] <http://polski.gim26.gda.pl/Na%20peelnym%20morzu.htm>.
- Vinding N., Christoffersen L., *Danish Regulation of Religion. State of Affairs and Qualitative Reflections*, [on-line:] http://teol.ku.dk/ceit/religare/Danish_Report_Final_2012.pdf.

NOTA EDYTORSKA

Krzysztof Sielski, *Idea społeczeństwa otwartego. Popper – Bauman – Kołakowski*

Pierwodruk: „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Humanistyczne” 2014, nr 8, s. 103-123.

Krzysztof Sielski, *Czy społeczeństwa doby płynnej nowoczesności są otwarte?*

Pierwodruk: „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2015, nr 2, s. 120-130.

Łukasz Necio, *Friedrich August von Hayek i kowboje*

Pierwodruk jako: *Friedrich August von Hayek i kowboje – refleksja na temat libertariańskiej fantazji*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2014, nr 11, s. 121-139.

Beata Polanowska-Sygulska, *Unde malum? John Gray i prawda o złu*

Pierwodruk [w obszerniejszej wersji]: „Studia Philosophica Wratislaviensia” T. 11, 2016, nr 1, s. 35-50.

Beata Polanowska-Sygulska, *Uwagi o manipulowaniu znaczeniami słów*

Pierwodruk [w nieco odmiennej wersji]: „Biannual Philosophical Journal” Vol. 9, 2019, No. 1, s. 103-122.

Świat jest kolejną nieprzewidywalnym przypadków. Z Leszkiem Kołakowskim rozmawia Beata Polanowska-Sygulska

Pierwodruk: „Przegląd Polityczny” 2007, nr 84, s. 18-23, przedruk w: B. Polanowska-Sygulska, *Rozmowy z oksfordzkimi filozofami*, Kraków 2011, s. 179-191.

Beata Polanowska-Sygulska, *Historia pewnej przedmowy. Na marginesie chińskiego tłumaczenia Unfinished Dialogue*

Pierwodruk [w minimalnie odmiennej wersji]: „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2015, nr 2, s. 20-26.

WYKAZ NAZWISK

- Ackerman Bruce 119
Agassi Joseph 60
Ahdar Rex 164
Alembert Jean le Rond de 255
Amin Idi 264, 292
Amsterdamski Stefan 230
Andrew Christopher 262
Arendt Hannah 25, 176, 186-190,
194-195, 245, 331
Aron Raymond 24
Ashara Shoko 292
Audi Robert 141
Ayn Rand 207-208
- Baczko Bronisław 337
Bader Veit 165
Baghramian Maria 197
Barańczak Stanisław 209
Bardon Aurelia 153
Barruel Augustin de 254-255, 257,
273
Barry Brian 114
Bartosiewicz Alicja 306
Bauman Janina 31, 323
Bauman Zygmunt 16-17, 19, 24,
29, 31-38, 40, 43-54, 56-68,
176, 190-196, 198, 271, 315-
317, 321, 326
Beecher Lyman 274
Beecher Stowe Harriet 274
Bentham Jeremy 110
- Berlin Isaiah 13-14, 19, 24, 123,
183, 199-204, 210, 213-215,
219, 221, 224, 245-246, 269-
271, 333-337, 339, 341-345
Bhargava Rajeev 161-162
Black Hugo 157
Bon Gustave Le 267-268
Borowiecka Barbara 225
Borowski Tadeusz 336-337
Browning Christopher Robert 193
Brudney Daniel 153
Brzeski Rafał 262
Brzeziński Zbigniew 25
Brzozowski J. 246
Brzozowski Wojciech 141
Burke Edmund 110
- Ceaușescu Nicolae 303
Celador Angón Óscar 151
Chan Joseph 118
Chappel James 335
Cherniss Josh 335
Chmielewski Adam 24, 26-28, 46-
47, 56
Chomsky Noam 239
Christoffersen Lisbet 163-164
Chruszczow Nikita 337
Churchill Winston 27
Ciszewski Wojciech 13, 17, 19,
117, 141
Cleese John 285-287, 305-306

- Cohn Norman 250, 256-257, 261
Colburn Ben 133
Corn David 295
Couto Alexandra 124
Cybulko Anna 185
- Ćwiąkałski Zbigniew 11
- Darwin Charles 104
Dąbrowska Maria 337
Diderot Denis 255
Disraeli Benjamin 246
Dodziuk Anna 286
Doe Norman 146-147, 150-152
Dreyfus Alfred 266, 268
Dworkin Ronald 18, 92, 118, 133-138
Dzierżyński Feliks 262
- Eckert E. E. 257
Edenberg Elizabeth 119
Eichmann Adolf 186-189, 194-195
Engels Friedrich 214
- Fichte Johann Gottlieb 202
Filip IV, król Francji 251
Forestier René Le 255
Franken Leni 145, 149-150, 152, 159-160, 170
Freeman Samuel 119
Freud Sigmund 180, 182-183, 245
Fuller Lon 90
- Gellner Ernest 29, 63
Girard René 266-268
Godlewska Maria 207
Goebbels Joseph 263
Goedsche Hermann 257-258
Goethe Wolfgang von 35, 319
Gołowinski Matwiej 260
Gombrowicz Witold 336-337
Gordijewski Oleg 262
- Goszczyńska Mirosława 267
Grabowski Andrzej 11
Graves Philip 259, 261
Gray John 14, 18, 75-76, 92, 175-181, 183-191, 195-198, 309, 338
Grinberg Daniel 123, 187, 200
Grynberg Henryk 337
Gurba Krzysztof 80, 211
- Hardy Henry 334-335, 338
Hartley Christie 119
Hasnas John 90
Hayek Friedrich von 13, 17, 69-82, 84-96, 103-111, 210-215, 218-219
Hegel Georg 202
Heller Agnes 322
Heraklit z Efezu 25
Hitler Adolf 24, 195, 232, 237-238, 245-246, 261, 263, 280-282, 291-292, 309
Hobbes Thomas 32, 104, 107, 329
Hoffer Eric 282
Hofstadter Richard 271-279
Homer 250
Hume David 84-85, 107, 110
Hurka Thomas 128, 130
Husserl Edmund 319, 329-330
Huxley Aldous 206-207, 216
- Ingram Attracta 197
Isikoff Michael 295
Iwaszkiewicz Jarosław 335, 337
- Jacobsen Michael Hviid 44, 58
Jan Paweł II, papież 306, 339
Jankowska Hanna 246
Jankowski Henryk 225
Jaruzelski Wojciech 339
Jarvie Ian 52, 55
Jasińska-Kania Aleksandra 19, 317

- Jedlicki Witold 23, 56, 315
Jefferson Thomas 157, 273
Joly Maurice 260
Jones Jim 292
Joy Bill 309
- Kalwin Jan 164
Kałucki Jerzy 11
Kant Immanuel 38, 50, 55, 72, 75, 78
Kaprocki Bolesław 267
Kardas Piotr 11
Keeley Brian C. 235, 239-244, 248-249, 294-295
Kędzierski Sławomir 251
Klein Melania 288
Klich Aleksandra 64
Kohlberg Lawrence 32-33, 328-330
Kołakowska Tamara 301
Kołakowski Leszek 16, 19, 24, 29-31, 34-37, 39-42, 45-48, 214-216, 285, 299-301, 303-305, 307, 310-311, 317-319, 321-322, 331, 335, 337
Konfucjusz 226, 343
Koppelman Andrew M. 170
Koresh David 292
Kotarbiński Tadeusz 302
Krahelska Halina 23, 51, 56, 228, 315
Kramer Matthew 124
Kraśńska Ewa 32
Ksenofanes 57
Kula Marcin 265-266, 268-269, 271
Kuniński Miłowit 78, 85
Kuniński Tomasz 78
Kunz Tomasz 33, 44, 52, 58, 191, 316, 321
Kuroń Jacek 302-303
Kühle Lene 145, 162
- Kwaśniewski Tomasz 56
Kymlicka Will 133
- Laborde Cécile 153-154, 156
Lachowska Dorota 123, 200
Lægaard Sune 153, 162-164
Larmore Charles 119
Laycock Douglas 158
Legutko Ryszard 25, 204, 220-221, 223-224, 226
Leigh Ian 164
Lenin Włodzimierz 237-238, 261, 263
Leoni Bruno 87-88
Levinas Emmanuel 34, 37-38, 43-44, 58, 323-325, 329-330
Lewin Kurt 190
Lipset Seymour Martin 274
Locke John 107, 110
Løgstrup Knud 324
Lorenz Konrad 182
- Łoziński Jerzy 123, 200
Łuczkiwicz Grzegorz 76
- Machiavelli Niccolò 260
Maclure Jocelyn 140-141
Madej Wojciech 178
Madison James 157
Makuszyński Kornel 302
Malinowski Antoni 28
Mani 250, 254
Mao Zedong 337
Marcuse Herbert 215-216
Marks Karol 245-246
Matczak Marcin 225-226
McCarthy Joseph 247, 274, 280
Mentzel Zbigniew 215-216, 300
Metternich Klemens von 274
Michałowska-Gabrych Iwona 208
Michnik Adam 303
Milgram Stanley 176, 184-185, 190, 192-194, 197, 271

O społeczeństwie otwartym warto stale dyskutować, a na pewno warto szczególnie dzisiaj. Autorzy tego tomu wykazali się nie tylko kompetencją, ale i zmysłem polemicznym. Polemizować z liberałami trzeba w imię lepszego liberalizmu. I to się w pełni udało. Wszystkie bez wyjątku teksty rzucają nowe światło na liberalizm, a ponadto zostały tak dobrze napisane, że na pewno znajdą wielu zainteresowanych czytelników.

Marcin Król

Trudno wyobrazić sobie pracę naukową bardziej dzisiaj potrzebną niż *Spoleczeństwo otwarte, społeczeństwo zamknięte. Eseje i szkice*. Jej Autorzy podejmuje refleksję nad fundamentalnymi wartościami liberalizmu w dobie, gdy te wartości się chwiewią. Jednocześnie robią to w sposób wierny liberalizmowi – nie przyjmując tych wartości na wiarę, ale poddając je krytycznej, intelektualnej ocenie. Dzięki temu otrzymujemy głęboką, wielowymiarową refleksję nad wartościami społeczeństwa otwartego, które na naszych oczach zamyka się na inność, na wolność i na dobro, które z mądrze realizowanej wolności płynie.

Warto także podkreślić, że jest to praca napisana przez grupę akademików, których łączy międzypokoleniowa współpraca naukowa. Zapewnia ona pracy zaskakującą spójność mimo wielości autorów. Pokazuje także, że w czasach, w których tak wiele mówi się o upadku autorytetów, uczniowie mogą zbliżyć się do swoich mistrzów nie dzięki dogmatycznej sile ich autorytetu, ale dzięki ich nauczycielskiej mądrości.

Marcin Matczak

Cóż za wspaniała, skrząca się od wnikliwych rozważań książka! Niestety, przegnębiająco aktualna, tu i teraz. Podczas gdy w pierwszej części młodzi uczeni krakowscy rozsądnie i z wielkimi talentami analizują szlachetne ideały „społeczeństwa otwartego” – a także zbliżone klimaty ideologiczne, np. ideę ładu spontanicznego lub bezstronności światopoglądowej państwa – o tyle w drugiej części ich znakomita Mentorka przygląda się ciemniejszym stronom podważenia liberalizmu i otwartości. Jedna z najwybitniejszych w świecie znawczyń liberalizmu bierze pod lupę takie ponure zjawiska jak manipulację słowami – przywołując np. „prawdziwych patriotów”, w odróżnieniu od patriotów bezprzymiotnikowych – lub teorie spiskowe, należące do syndromu paranoi politycznej. W czasie i miejscu, w którym jesteście, gdy rozmaitym zagrożeniem tego świata winny jest George Soros, przebiegli antyrodzinni socjotechnicy spod znaku LGBT lub smoleńscy zamachowcy, rozważania Beaty Polanowskiej-Sygulskiej, pogłębione i pełne delikatnej ironii, są jak odtrutka na głupstwa, czasami ubrane w język quasi-naukowy. Polecam tę odtrutkę Czytelnikom bardzo gorąco, tym bardziej że zawarte w tym tomie eseje są napisane świetnie: błyskotliwie i erudycyjnie.

Wojciech Sadurski

